

DE BROEDVOGELS VAN KONINGSSTEEN IN 1991 EN 1992

Frans Schepers, Ophoven 56, 6133 XW Sittard

Eén van de diergroepen die in ruime mate van natuurontwikkeling in rivierdalen moet kunnen profiteren, zijn vogels. Immers, nieuwe ter beschikking komende leefgebieden kunnen door veel soorten relatief snel worden bezet. Als gevolg van zeer extensieve begrazing in de nieuwe natuurontwikkelingsgebieden (zoals Koningssteen), neemt de variatie in de vegetatiestructuur snel toe, met als gevolg een toenemend aanbod aan broedgelegenheid, dekking, voedsel (insekten, zaden), etc.

Deze bijdrage gaat in op de broedvogelbevolking van Koningssteen op basis van inventarisaties in 1991 en 1992. Daarbij wordt getracht een relatie te leggen met het beheer van het gebied en de gevolgen daarvan op de broedvogels. Daarnaast wordt de broedvogelsamenstelling van het zachthoutooibos van Koningssteen vergeleken met een aantal andere oobossen langs Maas, Waal, IJssel en Rijn.

GEBIEDS-BESCHRIJVING

De totale oppervlakte van het onderzochte gebied is 35 ha; deze oppervlakte bestaat voor 30 ha uit land en 5 ha uit water. Naast hetgeen in de inleidende beschrijving in dit themanummer over aard, omvang en historie van het terrein is uiteengezet (KURSTJENS & OVERMARS, 1993) alsmede een beschrijving van de vegetatie (HELMER & HANNEN, 1993) kan het volgende in relatie tot de broedvogelbevolking worden vermeld.

Voor de broedvogels is het ontstaan van struwelen en ruigtes, sedert de start van de begrazing, van belang. Door de extensiviteit van de jaarrondbegrazing met paarden en runderen (maximaal ca. 1 dier/3 ha, zie elders in dit nummer) konden talrijke meidoorns, Sleetdoorns, rozen en wilgen opslaan, waardoor met name de voormalige kortgegrasde en geklepelde vlakten (Lange Sleij, Grote wei e.a.) in de onderzoeksperiode een structuurrijk en ruig karakter kregen. Hiervan leken al snel allerlei soorten vogels te profiteren. Begrazing betekende ook het begin van het openen van het zachthoutooibos. Deze

ontwikkeling gaat veel minder snel dan het dichtgroeien van de open terreinen. Als gevolg van de jaarrondbegrazing treedt er dus in de open gebieden bos- en struweelvorming op, terwijl de aanwezige bosgedeelten langzaam een opener karakter krijgen. In beide gevallen betekent dit structuurverrijking. Voorts is de invloed van overstromingen van belang (meestal in de winter, zoals januari 1991). Deze werkt op verschillende manieren. Indirect, doordat de vegetatie als gevolg hiervan in structuur en samenstelling wordt beïnvloedt. Ook heeft overstroming effect op het voedselaanbod van vogels, bijvoorbeeld door het periodiek verdwijnen van Mollen, muizen en bepaalde insecten. Meer direct gezien kan hoogwater van invloed zijn op standvogels, zoals Roodborst en Winterkoning, die hierdoor (al dan niet tijdelijk) uit hun winterterritoria worden verdreven.

METHODE

De gehanteerde veldmethodiek is de zgn. 'uitgebreide territoriumkartering', ook wel karteringsmethode genoemd (SOVON/CBS, 1993).

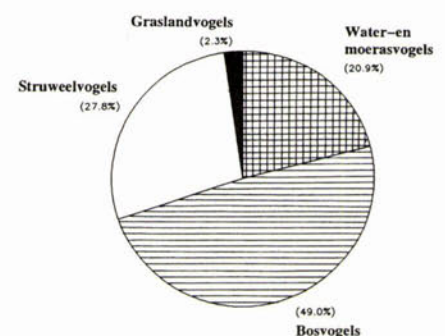
TABEL 1. Onderzoeksintensiteit van de broedvogelkartering in 1991 en 1992, uitgedrukt in aantal velduren en minuten per ha.

Besteding	1991	1992
Aantal ochtendrondes	12	10
Aantal velduren	30.30'	21.20'
Aanvullende bezoeken	13.10'	1.30'
Totaal aantal velduren	43.40'	22.50'
Totaal aantal min/ha	1.06'	34'

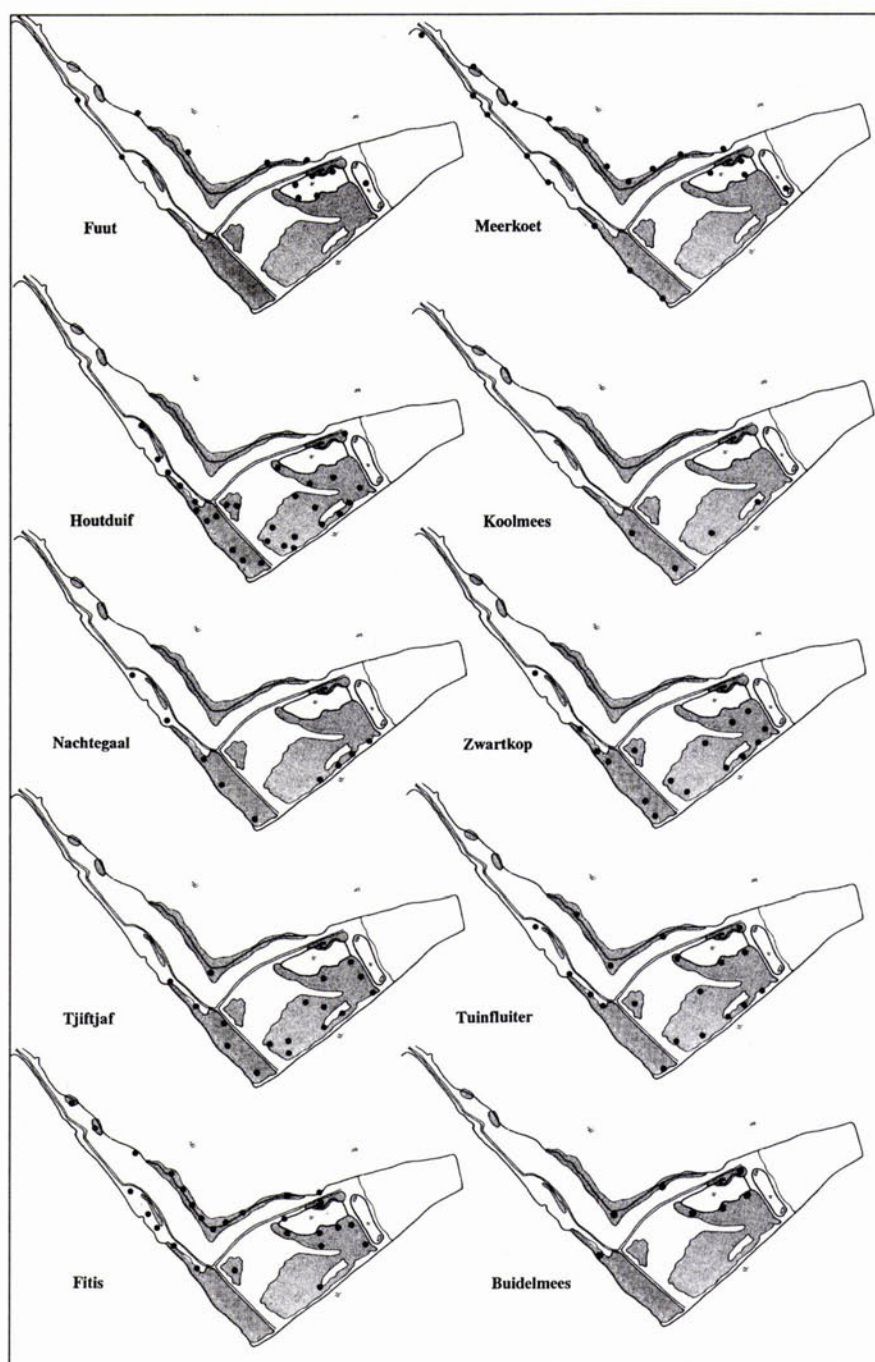
In de periode maart-juni werd het gebied in 1991 12 maal en in 1992 10 maal bezocht. Het betrof volledige inventarisatierondes in de vroege ochtend. Tevens werden in 1991 4 en in 1992 2 aanvullende bezoeken gebracht. In tabel 1 is de bezoeksintensiteit in beide jaren weergegeven.

Tijdens elk bezoek werden waargenomen vogels op kaart ingetekend. Daarna werden alle waarnemingen op soortkaarten verzameld, waarna door middel van vaste interpretatiecriteria het aantal territoria of broedparen kon worden bepaald. Basis van deze methode is het territoriumgedrag van vogels (zang, balts, alarm etc.), terwijl soorten met een weinig uitgesproken territoriumgedrag op andere manieren worden geïnventariseerd (b.v. turven aantallen of nesten).

De broedvogelkartering in 1991 moest de basis leggen voor het volgen van de ontwikkelingen op langere termijn. Koningssteen maakt daarbij deel uit van het langjarige meet-

FIGUUR 1. Soortsamenstelling van de broedvogelbevolking van Koningssteen, gebaseerd op de jaren 1991 en 1992 en ingedeeld naar soortgroepen.

FIGUUR 2. Verspreiding van een tiental broedvogelsoorten op Koningsteen in 1991. Zwarte stippen geven centra van de territoria aan. Gestippeld: bos, wit: struweelrijk grasland.

net van het Broedvogel Monitoring Onderzoek (SOVON/CBS, 1993).

De totale bezoekduur bedraagt 43 uur en 40 minuten in 1991 en 22 uur en 50 minuten in 1992. Het verschil tussen beide jaren wordt vooral veroorzaakt door het aantal aanvullende bezoeken in 1991 in verband met een broedbiologisch onderzoek aan de Buidelmees (zie SCHEPERS, 1992a). Voorts kende 1991 meer vroege ochtendbezoeken. De ochtendbezoeken begonnen meestal rond zonsopkomst.

BROEDVOGELS VAN KONINGSSTEEN

ALGEMEEN OVERZICHT

Koningsteen is een soortenrijk gebied in verhouding tot haar oppervlakte. Dit is duidelijk het gevolg van de variatie in biotoopaanbod (zie beschrijving vegetatie elders in dit nummer). In totaal werden in beide jaren gezamenlijk 55 broedvogelsoorten vastgesteld, verdeeld over in totaal 560 territo-

ria (tabel II). Van deze soorten kwamen er 11 niet in beide jaren tot broeden. De vogeldichtheid in Koningsteen bedroeg in beide jaren resp. 91,7 en 95,0 territoria/10 ha.

Om enig overzicht in de soortenlijst te brengen, is deze onderverdeeld in soortgroepen met verschillende biotoopkeuze. De keuze van een soort voor een bepaalde groep wordt vooral bepaald door het deel van het biotoop waar de nadruk ligt van de activiteit in het broedseizoen (met name de voortplantings- c.q. de nestplaats).

Natuurlijk zijn de grenzen tussen de groepen niet zo scherp te trekken als hier lijkt; zo zijn er soorten die in het bos broeden en erbuiten voedsel zoeken. De volgende soortgroepen zijn onderscheiden:

1. Water- en moerasvogels: het betreft 12 soorten, waaronder Meerkoet, Fuut en Knobbelzwaan. Deze soorten zijn afhankelijk van open water met een oevervegetatie. Ook soorten van natte ruigten, zoals Rietgors en Kleine karekiet, behoren tot deze groep.

2. Bosvogels: dit is de grootste groep, nl. 28 soorten. Roofvogels, Grote bonte specht, Koekoek, Wielewaal, Zwartkop en Zwarte kraai zijn voorbeelden van deze groep. De meeste soorten zijn niet strikt aan bos gebonden, maar komen ook erbuiten voor. De hoefdmoot zit echter in het bos.

3. Struweel- en bosrandsoorten: het gaat hier om 8 soorten die profiteren van randsituaties. Typische struweelsoorten zijn Grasmus en Tuinfluiter. Ook open plekken in het bos (waar als gevolg van b.v. omgevallen bomen struweelrijke situaties ontstaan) bieden voor deze soorten vestigingskansen. Meidoorn-, rozen-, bramen- en wilgenstruweel vormen echter de hoefdmoot van het biotooptype voor deze soorten. De Bosrietzanger is minder van randsituaties afhankelijk en kan ook midden in ruigten voorkomen.

4. Graslandsoorten: in het gebied komen 6 graslandsoorten voor, waaronder Kievit, Gele kwikstaart en Patrijs. Het biotoop betreft al dan niet kort gegraasde, meestal kruidenrijke graslanden.

5. Pioniersoorten: hiertoe behoort de Kleine plevier, welke in Koningsteen voorkomt op grindige en slijkige oevers.

In figuur 1 is het aandeel dat deze soortgroepen hebben in de totale vogelbevolking (aantal territoria uitgedrukt in % van het totaal) weergegeven, gebaseerd op beide onderzoeksjaren. We zien dat de water- en moerasvogels bijna een kwart van het aantal ter-

TABEL II. Aantal territoria van de broedvogels van Koningssteen in 1991 en 1992, ingedeeld naar soortgroep.

Soort(groep)	1991	1992
<i>Water- en moerasvogels</i>		
Fuut	8	10
Knobbelzwaan	2	3
Bergeend	3	1
Krakeend	1	1
Wilde eend	12	11
Zomertaling	-	1
Slobeend	2	1
Kuifeend	-	1
Waterhoen	4	2
Meerkoet	20	19
Kleine karekiet	-	1
Rietgors	10	4
<i>Bosvogels</i>		
Sperwer	1	1
Buizerd	1	-
Torenvalk	1	-
Fazant	8	8
Holenduif	1	1
Houtduif	26	15
Tortelduif	-	2
Koekoek	1	1
Grote bonte specht	1	1
Winterkoning	5	5
Heggenus	5	8
Roodborst	2	3
Merel	12	16
Kramsvogel	-	1
Zanglijster	2	8
Zwartkop	17	19
Tjiftaf	17	20
Matkop	3	1
Pimpelmees	3	8
Koolmees	3	10
Staartmees	-	3
Boomkruiper	1	1
Wielewaal	2	2
Vlaamse gaai	2	3
Ekster	3	2
Zwarte kraai	5	5
Spreeuw	3	2
Vink	2	1
<i>Struweel- en bosvogels</i>		
Nachtegaal	9	10
Bosrietzanger	6	8
Spotvogel	3	2
Grasmus	14	19
Tuinfluit	12	18
Fitis	27	19
Buidelmees	7	-
Kneu	1	-
<i>Graslandvogels</i>		
Scholekster	1	2
Kievit	1	1
Veldleeuwerik	1	1
Graspieper	1	1
Gele kwikstaart	1	1
Patrijs	1	1
<i>Pioniersoorten</i>		
Kleine plevier	1	-
Totaal aantal territoria	275	285
Dichtheid (terr./10 ha)	91,7	95,0

territoria bepalen, wat zeker niet weinig is. Koningssteen is een van de weinige gebieden in het Middenlimburgse plassengebied waar

FIGUUR 3. Grasmus, een uitgesproken en algemene struweelsoort op Koningssteen (foto: R. Schols).

sprake is van een gevarieerde oeverstructuur met veel begroeiing. Dit biedt goede vestigingskansen voor watervogels, die hun nesten langs dergelijke oevers bouwen (zie ook VAN NOORDEN, 1992).

Gezien het geringe aantal soorten van de struweel- en bosrandgroep kan ook van deze groep gesteld worden dat ze met een kwart van het aantal territoria in verhouding goed vertegenwoordigd is. De bosvogelgroep beslaat met bijna de helft het grootste deel van de broedvogelbevolking van het onderzoeksgebied, hetgeen niet verwonderlijk is. De graslandgroep is sterk ondervertegenwoordigd, zowel qua aantal soorten als territoria. In verhouding tot de oppervlakte van dit biotoop lijkt dit aan de lage kant. De invloed van de begrazing op deze bodembroeders lijkt hier verantwoordelijk voor (zie ook verderop).

ENKELE SOORTEN ERUIT GELICHT

Het voert te ver om van elke soort het voorkomen en de verspreiding in Koningssteen toe te lichten. Daarom wordt hier slechts een beperkt aantal soorten besproken. Van een aantal soorten is in figuur 2 een verspreidingskaart opgenomen (situatie 1991).

Water- en moerasvogels: in beide jaren zijn met name Fuut en Meerkoet goed vertegenwoordigd. De hoofdmoot van de Futen is gevestigd in de oude plas, waar geen recreatievaart is. In 1992 zaten hier 7 broedparen.

De overige, aan grindplassen grenzende oevers zijn blijkbaar weinig in trek bij Futen; afwezigheid van geschikte broedplaatsen (liefst in het water hangende wilgen) lijkt hiervoor de hoofdoorzaak. De Meerkoet heeft een regelmatig verspreiding langs de oevers van het gebied. Het voorkomen van in totaal zes eendesoorten als broedvogel is zeker interessant; het geeft de potenties van het Maasdal aan voor deze soortgroep. Overigens ontbreekt de verstoringgevoelige Wintertaling op de broedvogellijst.

Bosvogels: opmerkelijk in de broedvogellijst van het ca. 20 jaar oude wilgenbos is de lage dichtheid van (deels notoire) standvogels als Roodborst, Winterkoning, Matkop en Heggenus. Zou dit iets te maken kunnen hebben met de overstromingen? Karakteristieke soorten van ouder wilgenbos danwel hardhoutoibos ontbreken nog (Boomkruiper, Glanskop, Grauwe vliegenvanger) of zijn zeer magertjes aanwezig (Vink, Boomkruiper). Echte holenbroeders zijn afwezig (met uitzondering van Holenduif en Spreeuw in het populierenbos), terwijl ook het voorkomen van spechten minimaal is. Waarschijnlijk speelt bij de afwezigheid van een aantal soorten niet alleen het ontbreken van geschikt habitat, maar ook de geïsoleerde ligging van het gebied een rol (zie verderop).

Talrijke soorten zijn vooral Zwartkop, Tjiftaf, Merel en (in 1991) Houtduif, hetgeen eveneens illustratief is voor de ontwikkelingsfase van het oibos. Het jaarlijkse broeden van de Sperwer in het oibos is bijzonder.

TABEL III. Vergelijking van de broedvogelbevolking van een aantal oobossen langs Maas, Rijn, Waal en IJssel. Watervogelsoorten zijn niet meegenomen. * soort is aangemerkt als (half)holenbroeder. I = Koningssteen (Thorn), II = Hochter Bampd (Lanaken, B), III = Staartjeswaard (Beuningen), IV = Duursche Waarden (Olst), V en VI = Duitse Rheinauen (BRD).

Gebied	I	II	III	IV	V	VI
Oppervlak (ha)	10	26	18	30	25	30
Leeftijd (maximaal)	20	40	30	35	40-60	100
Jaar van veldwerk	1992	1992	1990	1992	1980	1980
Blauwe reiger		13		18		
Aalscholver				47		
Havik		1		1		1
Sperwer	1	2	1			
Buizerd			1	1	1	
Boomvalk			1			
Fazant	4	6	15		2	
Holenduif*		1	6	5		
Houtduif	11	18	36	33	3	3
Tortelduif	2	13	1	8	3	1
Koekoek	1	2	3	4	4	2
Bosuil*						2
Ransuil			2			1
Grote bonte specht*	1	5	6	2		
Middelste bonte specht*					1	2
Kleine bonte specht*			1		2	4
Grijskopspecht*						2
Zwarte specht*						2
Winterkoning	4	19	35	38	28	25
Heggenus	5	16	16	20	10	9
Roodborst	3	1	1	3	19	17
Kramsvogel					4	4
Merel	8	18	33	25	15	15
Zanglijster	6	13	10	2	11	14
Grote lijster			1			
Zwartkop	12	28	29	21	26	23
Fitis	6	15	23	42	3	4
Tijftjaf	15	28	33	65	10	19
Fluiter			1			
Bosrietzanger	3		18		3	
Kleine karekiet			13		2	
Tuinfluiter	10	20	30	59	2	2
Spotvogel	1	3	4	2		
Goudhaantje					2	4
Nachtegaal	4				2	4
Gauwe vliegenvanger*		1	5	1	1	5
Matkop*	1	11	10	9	7	4
Glanskop*		1			3	4
Pimpelmees*	5	9	13	11	11	24
Koolmees*	8	6	17	27	15	22
Staatmees	3	3	4	1	5	3
Buidelmees		1				
Boomkruiper*	1	6	15	14	8	16
Taigaboomkruiper*						1
Boomklever*		1			5	13
Wielewaal	1	1	1			
Vlaamse gaai	3	5	2	2	3	2
Ekster				1		
Zwarte kraai	1	1	6	5	2	2
Spreeuw*			12	9	9	35
Ringmus*				3	7	18
Kneu		1				
Groenling					1	2
Vink	1	10	23	29	19	22
Appelvink		1				4
Geelgors						1
Aantal soorten	27	34	36	30	36	39
Aantal territoria	121	280	428	507	250	376
Soorten/10 ha	27	13	20	10	14	17
Territoria/10 ha	121	107	238	169	100	164
% (half)holenbroeders	13,2	14,7	19,6	16,0	27,6	30,3

FIGUUR 4. Structuurrijk hardhoutoobos langs de Rijn in Duitsland. Kühkopfaue, Rastatt (foto: T. Mulder).

Struweelvogels: deze soortgroep is goed vertegenwoordigd, met name door de relatief hoge dichtheid van Tuinfluiter, Grasmus (figuur 3) en Fitis. De Nachtegaal is een typische bosrandsoort in het oobos. In 1991 werden er zeven territoria (en nesten) van de Buidelmees aangetroffen, in 1992 geen. Deze soort was, net als de talrijke Fitis, te vinden in de jonge wilgenstruwelen langs de plasoevers. Opmerkelijk is het vrijwel ontbreken van de Kneu als broedvogel in het terrein.

VERGELIJKING VAN HET OOIBOS VAN KONINGSSTEEN MET ANDERE OOIBOSSEN

De ontwikkeling van oobos in het rivierengebied, zeker het Limburgse Maasdal, is een nieuw fenomeen. In het verleden zijn slechts hier en daar spontaan enkele kleinere bossen ontstaan, met name in oude, niet-ingerichte grindwinningen. In het algemeen zijn deze bosfragmenten klein (<10 ha) en liggen ze geïsoleerd. Het is bijzonder interessant de ontwikkeling van de broedvogelbevolking van deze en nieuw te ontwikkelen rivierbegeleidende bossen (zie STROMING, 1991) te volgen. Immers, in Nederland is het oobos praktisch geheel verdwenen, waardoor we bijzonder weinig weten van de broedvogelsamenstelling van dit soort bossen! Om het ontwikkelingsstadium van het wil-

FIGUUR 5. Struweelontwikkeling is een van de belangrijkste effecten van extensieve begrazing, waarvan met name struweelvogels kunnen profiteren (foto: F. Scheepers).

genbos op Koningssteen te bepalen, is een vergelijking gemaakt met de broedvogelbevolking van enkele andere oobossen langs Maas, Rijn, Waal en IJssel. Deze hiertoe gekozen bossen kunnen in het kort als volgt worden gekarakteriseerd:

- I. Koningssteen, ca. 10 ha groot zachthoutoobos van ca. 20 jaar oud. Hoofdzakelijk bestaand uit (grotendeels spontaan opgeslagen) wilgesoorten en Zwarte els, met jonge Zomereikjes sporadisch in de ondergroei. Regelmatig overstroomd (in de periode 1989-1993 twee maal).
- II. Hochter Bampd (langs Grensmaas bij Lanaken, België): het betreft een ca. 27 ha groot zachthoutoobos, grotendeels bestaande uit (spontaan opgeslagen) wilgen, maar ook overgangen naar hardhoutoobos (met hardhoutsoorten als Zomereik, Zwarte els en Gewone es). De oudste delen zijn ca. 40 jaar oud. Een klein deel staat permanent onder water, de overige delen overstroomd frequent.
- III. Staartjeswaard (langs de Waal bij Beuningen). Het betreft een ca. 30 jaar oud wilgenbos in een oude klei-ontginning. In het bos komen poelen en rietruigtes voor,

FIGUUR 6. De Kwak, reeds regelmatig op Koningssteen gesignaleerd, is een vogelsoort die sterk van oobosontwikkeling langs de Maas kan profiteren (foto: K. Lemmens).

sommige delen zijn relatief open (KURSTJENS, 1991).

- IV. Duursche waarden (langs de IJssel bij Olst): ca. 30 ha zachthoutoobos van ca. 35 jaar oud met overgangen naar hardhoutoobos van minimaal 70 jaar oud. Hierin komen o.a. Zwarte els, Gewone es, Paardekastanje e.d. voor. Eiken ontbreken vanwege de waterstanden en overstromingsfrequentie.
- V en VI. Rheinauen ten zuiden van Karlsruhe (tussen Iffezheim en Neuburgweier), Baden-Württemberg (BRD). Het betreft twee proefvlakken van zachthoutoobos (totaal ca. 25 ha, een van 40 en een van 60 jaar oud) en drie van hardhoutoobos (totaal ca. 34 ha, een van 40 jaar, twee van 100 jaar oud). De zachthoutoobossen bestaan in dit gebied in hoofdzaak uit wilgesoorten, de hardhoutbossen uit Zomereik, Veldiep, Gewone es en Zwarte populier (HÖLZINGER, 1987).

Bij de vergelijking is het van belang in de gaten te houden dat de soortenlijsten betrekking hebben op deels verschillende jaren, verschillende waarnemers en verschil in onderzoeksintensiteit en beheer van de terreinen. Gebied I tot en met IV zijn geïnventariseerd m.b.v. de uitgebreide territoriumkartering (6-10 bezoeken), van de Duitse gebieden is de methodiek onbekend.

Desondanks is er een aantal opmerkelijke verschillen en overeenkomsten te constateren.

In tabel III zijn de verschillende bossen min of meer gerangschikt naar toenemende ouderdom. Kijken we naar de soortensamenstelling dan valt het volgende op. De meeste bossen herbergen tussen de 30 en de 40 soorten broedvogels. In totaal gaat het om 56 soorten. Broedvogeldichtheden van de verschillende bossen zijn moeilijk vergelijkbaar (zie boven), hoewel het duidelijk is dat dichtheden tussen de 150 en 250 territoria/10 ha aardig hoog zijn.

Ter vergelijking: in Zuidlimburgse hellingbossen (middeloude tot oude eiken-haagbeukenbossen) worden maximale dichtheden bereikt van 160-190 territoria/10 ha (GANZEVLES *et al.*, 1985). De jonge oobossen scoren dus relatief hoog in vergelijking met deze rijk met zangvogels geachte hellingbossen. Vooral de Staartjeswaard kent een hoge broeddichtheid van 238 territoria/10 ha. Opmerkelijk algemeen zijn hier Houtduif, Winterkoning, Merel en Zwartkop. Verder

komt hier als enige van alle bossen een groot aantal Bosrietzangers en Kleine karekieten voor (zouden we deze niet meerekenen, dan komt de dichtheid op bijna 210 territoria/10 ha).

Om het ontwikkelingsstadium van de verschillende bossen beter te kunnen beoordelen, is het aandeel van bepaalde soortgroepen beter bruikbaar (uitgedrukt in aantal territoria ten opzichte van het totaal). Kijken we bijvoorbeeld naar het aandeel (half-)holenbroeders (Holenduif, spechten, mezen, Grauwe vliegenvanger, kruipers en Boomklever, Spreeuw en Ringmus), dan is het leeftijds-effect in de verschillende bossen goed merkbaar.

Veruit het hoogste percentage (30,3 %) komt voor in het ca. 100 jaar oude hardhoutoobos (figuur 4). Dit in tegenstelling tot het ca. 20 jaar oude zachthoutoobos op Koningssteen, waar dit percentage nog niet de helft bedraagt (13,2%). Meer stamoppervlak, dikkere bomen, meer hollen, dode takken en dood hout in het bos zijn hiervan de oorzaak. Zelfs soorten als Zwarte specht, Bosuil en Appelvink zijn in de hardhoutoobossen aanwezig.

Overigens lijkt het lage aantal Houtduiven in de Duitse oobossen te wijten aan de onderzoeksintensiteit. Wat de oorzaak is van het bijzonder lage aantal Tuinfluiters en sommige andere soorten zangvogels (Tijftaf, Grauwe vliegenvanger) is onduidelijk. In de Duitse oobossen komen verder Middelste bonte specht, Grijskopspecht en Taigaboomkruiper voor, aangezien deze bossen in het verspreidingsgebied van deze soorten liggen.

ONTWIKKELINGSSTADIUM KONINGSSTEEN

Op basis van het bovenstaande kunnen we de broedvogelbevolking van Koningssteen karakteriseren als die van een jong, maar toch al gevarieerd en structuurrijk loofbos. Het aantal soorten is laag. Sommige bossoorten komen in opvallend lage dichtheden voor (Grote bonte specht, Roodborst, Zanglijster, Matkop, Koolmees en Boomkruiper), hetgeen duidelijk het gevolg is van de leeftijd van het zachthoutoobos (ca. 20 jaar). Wellicht is ook de geïsoleerde ligging de oorzaak van het ontbreken van diverse soorten of de lage dichtheden.

Daarnaast is het ontbreken van oudere hardhoutbomen debet aan de afwezigheid van sommige soorten (Glanskop, Boomklever, Appelvink). Koningssteen is dan ook het jongste oobos in de reeks.

VERWACHTING VAN BEHEERSEFFECTEN

Het is, uitgaande van een voortzetting van het huidige beheer, interessant vooruit te blikken naar de mogelijke veranderingen die in de broedvogelbevolking te verwachten zijn. Deze veranderingen zijn natuurlijk nauw gerelateerd aan de wijzigingen die zullen optreden in het vegetatiepatroon en de vegetatiestructuur. Verwachtingen kunnen zowel op korte (binnen 5-8 jaar) als op langere termijn (meer dan 8 jaar) bekeken worden.

TE VERWACHTEN VERANDERINGEN IN DE VEGETATIESTRUCTUUR

Als gevolg van de extensieve begrazing zullen de volgende twee nu al in gang zijnde processen voortgang vinden:

- verdere ontwikkeling van struwelen, zomen en ruigten in de open gebieden, waardoor deze een geslotener karakter zullen krijgen (figuur 5). Uiteindelijk zullen zich in deze gebieden ook boomsoorten vestigen (eik, es), die het gebied een afwisselend, halfopen en parkachtig karakter zullen geven (mozaïeklandschap);
- ouder worden van het bos, waarbij een gevarieerdere (horizontale en verticale) structuur zal ontstaan als gevolg van begrazing, overstromingen, windval van bomen, ijsgang tijdens na hoogwater en meer (liggend en staand) dood hout. Het bos krijgt hierdoor langzaam een opener karakter;
- verder uitgroeien van de oevervegetatie.

EFFECTEN OP VOGELS

Op korte termijn zullen vooral soorten van struwelen, mantels en zomen verder kunnen profiteren, zoals Grasmus, Tuinfluiter en Bosrietzanger. Mogelijk zullen nieuwe struweelsoorten zich (al dan niet jaarlijks) kunnen vestigen, zoals Sprinkhaanrietzanger, Roodborsttapuit en Braamsluiper. Als gevolg van de begrazing, paarde- en koeiemest e.d. neemt het insectenaanbod verder toe, zodat wellicht ook de Grauwe klauwier een vestigingskans zal krijgen.

In de bossen zullen de dichtheden aan stamfourageerders, spechten en andere (half-)holenbroeders toenemen, terwijl ook bosrandsoorten van de bovenbeschreven ontwikke-

ling kunnen profiteren. Na verdere toename van hardhoutsoorten en meer structuur in het bos zijn ook Glanskop, Appelvink, Boomklever en Grauwe vliegenvanger te verwachten.

In de open, grazige en ruige terreinen valt nu het lage aantal op van soorten als Kneu, Patrijs en Graspieper. Dit is vermoedelijk een gevolg van de begrazing. Soorten die zich mogelijk in dit biotooptype kunnen vestigen zijn Kwartel, Paapie en Grauwe Gors.

Natuurlijk blijft Koningssteen een terrein waar bijzonderheden te verwachten zijn. Gelukkig valt niet alles te voorspellen! De plotselinge vestiging van de Buidelmees in 1991 (SCHEPERS, 1992a) is hiervan een prachtig voorbeeld, maar ook soorten als Kwak (SCHEPERS, 1992b) en Roodmus (KURSTJENS, *in prep.*) behoren zeker tot de mogelijkheden. Op langere termijn wordt de speculatiegraad natuurlijk nog groter. Veel hangt ook af van de oppervlakte nieuw natuurontwikkelingsgebied dat in het Maasdal erbij zal komen. Immers, voor veel soorten is Koningssteen nog te klein, of ligt het gebied te geïsoleerd om er te kunnen komen. Indien Koningssteen wordt uitgebreid met de noordelijke punt bij Koeweide (de Engel) en op termijn aansluiting kan worden gemaakt met het ten zuiden ervan gelegen gebied in België (Kollegreend en landtong langs Houbenhof), krijgt het gebied een omvang van ca. 80 ha en zullen zich ongetwijfeld nieuwe mogelijkheden voordoen.

HELMER (1991) heeft de ornithologische potenties van het Limburgse Maasdal tussen Eijsden en Kessel onderzocht, uitgaande van de ontwikkeling van minstens 1.000 ha nieuwe natuurgebieden. Indien een ruime ontwikkeling van zacht- en hardhoutoobos, grindbanken, eilanden, nevengeulen, grazige terreinen e.d. plaatsvindt, behoort de vestiging van soorten als Aalscholver, Zwarte wouw, Kwak (figuur 6), Visdief, Oeverloper, Bruine kiekendief en Kwartelkoning zeker tot een realistische toekomst.

Een blijvende en intensieve inventarisatie inspanning zal dan ook zeker nog vele leuke waarnemingen opleveren.

DANKWOORD

Ten eerste dank aan Jan Boeren, die mij verving bij het veldwerk tijdens mijn vakantie in nog betere oorden. Als tegenprestatie mocht hij o.a. de eerste Buidelmezen vaststellen. Verder waren onder meer behulpzaam met danwel motiverend voor het veldwerk Don Shepherd,

Fred Hustings, Jan Boeren, Wouter Helmer en Gijs Kurstjens. Peter Verbeek, Johan Bekhuis, Gijs Kurstjens, Jo van der Coelen en Fred Hustings leverden aanvullende literatuur en broedvogelgegevens van andere oobossen in Nederland, waarvoor mijn dank. Boena van Noorden en Jo van der Coelen namen het manuscript door, waarvoor eveneens mijn dank.

SUMMARY

THE BREEDING BIRD POPULATION OF KONINGSSTEEN IN 1991 AND 1992

This article discusses the breeding bird population of Koningssteen, a nature development area along the river Meuse.

In 1991 and 1992, 55 breeding bird species were recorded, with a total density of 90-95 territories per 10 ha. Water, marsh and brushwood species were relatively abundant, mainly owing to the introduction of low cattle grazing densities, which have already led to a rich vegetation structure, as

well as extra food, shelter, breeding sites, etc. The bird community of the softwood riverine forest of Koningssteen is compared with those of other floodplain forests along the rivers Meuse, Rhine, Waal and IJssel.

Although very little is known about bird communities of this kind of forest (as most of them have disappeared), this comparison provides some insight into species composition and breeding bird densities. The successional stage of a floodplain forest can be measured by the relative abundance of woodpeckers, tits, treecreepers, starlings and others, as these species depend on the presence of mature forests with hardwood trees and a rich vegetation structure. From this point of view, Koningssteen turned out to be one of the youngest forests in the range.

Finally, some predictions are made with regard to the bird species that can be expected in the area if current policy plans for large-scale nature development and ecological rehabilitation of the Meuse valley are realized.

LITERATUUR

- GANZEVLES, W., F. HUSTINGS, F. SCHEPERS, J. UMMELS & W. VERGOOSSEN, 1985. Vogels in Limburg. Publicatie Natuurhistorisch Genootschap in Limburg, Reeks XXXV, aflevering 5-15.
- HELMER, W., 1991. Toekomst voor een Grindrivier, een landschapsecologische visie. Studie in opdracht van NMF-Limburg.
- HELMER, W. & J. HANNEN, 1993. Ontwikkeling van flora en vegetatie. *Natuurhistorisch Maandblad* 82 (10): 224-227.
- HÖLZINGER, J., 1987 (HRS.). Die Vögel Baden-Württembergs. Band I. Artenschutzprogramm Baden-Württemberg: Grundlagen, Biotopschutz. Ulmer, Stuttgart.
- KURSTJENS, G., 1991. Natuurwaarden in de Moespotse Waard in 1990. Rapport NJN, Nijmegen.
- KURSTJENS, G., in prep. Roodmussen in het Maasdal. *Limburgse Vogels*.
- KURSTJENS, G. & W. OVERMARS, 1993. Geschiedenis en gebiedsbeschrijving. *Natuurhistorisch Maandblad* 82 (10): 214-216.
- NOORDEN, B. VAN, 1992. Watervogels en wetlands in Limburg. Provincie Limburg, RWS/RIZA, RWS Limburg en Bureau Waardenburg. Rapport Ecologisch Herstel Maas, nr. 7-1992. Maastricht.
- SCHEPERS, F., 1992a. Over de broedbiologie van de Buidelmees. *Limburgse Vogels* 3 (2): 49-55.
- SCHEPERS, F., 1992b. Pleisterende Kwakken in het Maasdal. *Limburgse Vogels* 3 (4): 109-110.
- SOVON/CBS, 1993. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. Beek-Ubbergen.
- STROMING, 1991. Toekomst voor een Grindrivier. Studie in opdracht van de Provincie Limburg, Laag-Keppel.

BOEKBESPREKING

WATERVOGELS EN WETLANDS IN LIMBURG

B. VAN NOORDEN 1992. Reports of the project 'Ecological rehabilitation of the river Meuse', Nr. 7-1992. Een gezamenlijke uitgave van de Provincie Limburg, Bureau Waardenburg, RIZA en Rijkswaterstaat. Het rapport is te bestellen bij de bibliotheek van de Provincie Limburg (tel. 043-897382). De prijs bedraagt (exclusief verzendkosten) f 27,50.

Anderhalf jaar geleden besprak ik voor U 'De broedvogels van het noordelijk Peelgebied', het eerste provinciale rapport in een reeks, die uiteindelijk de hele Limburgse avifauna in kaart moet brengen. De publicatie van het voorliggende rapport 'Watervogels en wetlands', verschenen in de serie 'Ecologisch Herstel Maas', geeft aan, dat de Provincie Limburg sindsdien niet heeft stilgezeten. Het rapport beschrijft de vogelkundige betekenis van acht natte gebieden (wetlands) in onze provincie en legt daarbij de nadruk op het voorkomen van water- en moerasvogels in het winterhalfjaar.

Waarom natte gebieden? Wel, omdat de natte gebieden en met hen al het leven dat ze herbergen, sterk in hun bestaan worden bedreigd. Niet voor niets is verdroging, naast onder meer vermessing en verzuring, een van de thema's die hoog scoren in het Nationaal Milieubeleidsplan van de Minister van VROM. De eerste aanzet tot de bescherming van de waterrijke gebieden werd gegeven in 1971, toen de Ramsar Conventie tot stand kwam, die tot

doel had het verdwijnen of verslechteren van natte gebieden te voorkomen. Daarna zijn door de Wetland Conventie criteria opgesteld aan de hand waarvan kan worden vastgesteld of een bepaald waterrijk gebied van internationale betekenis is (de 1%-norm, die aangeeft dat 1% of meer van een bepaalde populatie in een bepaald gebied langere tijd wordt aangetroffen). In Limburg zijn zes natte gebieden die om vogelkundige redenen internationaal van betekenis zijn. Vier ervan zijn de ven- en moerasgebieden De Hamert (Kraanvogel), Groote Peel (Kraanvogel, Taigarietgans, Blauwborst), Mariapeel/Deurnesepeel (Kraanvogel, Blauwborst) en de Meinweg (Kraanvogel), terwijl de twee overige, het Maasdal en de Middenlimburgse Maasplassen, open-watergebieden zijn. Ondanks het feit dat al lang bekend is, dat de vier eerst genoemde gebieden in aanmerking komen voor de wetlandstatus, zijn tot dusver alleen de Groote Peel en het Deurnese deel van het Mariapeel/Deurnesepeelcomplex door de Minister van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij officieel als wetland aangemeld. Zoals zo vaak is Nederland wel vlug in het ondertekenen van internationale verdragen, maar de uitvoering ervan laat dan lang op zich wachten of moet zelfs worden afgedwongen! Het grootste deel van het rapport is gewijd aan de gebieden met open water, met de nadruk op de Middenlimburgse Maasplassen (voortaan Maasplassen genoemd). Door het ontstaan van de Maasplassen is Limburg een belangrijk overwinteringsgebied voor watervogels geworden. Uit de gege-

vens, voor het grootste deel afkomstig van vijf vogelaars, die tien winters lang elke twee weken alle 33 plassen en plasjes hebben bezocht, bleek, dat er in de Maasplassen 's winters maximaal maar liefst 35.000 watervogels kunnen voorkomen!

Volgens het rapport zijn 22 van de 33 Maasplassen 's winters belangrijk voor één of meer soortgroepen (futen, Aalscholvers, zwanen, ganzen, grondeenden, duikenden, zaagbekken en Meerkoeften). Tabel 5.4. geeft echter aan, dat slechts 17 plassen in het winterhalfjaar van natuurwetenschappelijke waarde zijn. Het verschil is mij niet geheel duidelijk. De 1%-norm wordt overschreden door de Aalscholver, Wilde eend, Krakeend en Tafeleend. Voor het gehele Maasdal geldt dit voor de Kleine zwaan, Wilde eend, Tafeleend, Nonnetje, Grote Zaagbek en Meerkoeft.

Daarmee is aangetoond, dat zowel de Maasplassen als het hele Maasdal in aanmerking komen voor de wetlandstatus en dus internationaal van belang zijn voor de instandhouding van een aantal vogelsoorten! Daarnaast is het Maasdal - nationaal gezien - voor zeven vogelsoorten (Fuut, Blauwe reiger, Grauwe gans, Nijlgans, Klein waterhoen, Ijsvogel en Oeverzwaluw) van belang als broedgebied. Maar helaas geldt ook hier het woord van de dichter: 'Alles van waarde is weerloos'. De natuurwaarden van zowel Maasdal als Maasplassen zijn geheel onbeschermd. De Limburgse politiek heeft zich aan haar verantwoordelijkheid onttrokken door de Maasplassen te verkopen (stel U eens voor, dat het Rijk het Noordzeestrand zou verko-

pen aan een onderneming wier enig belang is het maken van winst!).

In het rapport zijn voor elk wetland de bedreigingen onderzocht en aangegeven hoe daaraan kan worden tegemoet gekomen. Voor wat dit laatste betreft wordt gedacht aan:

- Het inrichten van broed- en rustgebieden voor water- en moerasvogels. Hiervoor komen 13 plassen in aanmerking
- Het instellen van winterrustgebieden voor watervogels. In deze gebieden mag geen verstoring door motorboten, vissers, jacht en surfers plaatsvinden (acht plassen).
- Natuurontwikkeling langs plassen en rivier

(twaalf plassen). Koningssteen is hier een fraai voorbeeld van.

- Natuurvriendelijk beheer van dijken en oevers.

Tot slot geeft het rapport aan hoe bij toekomstige ontgrindingen rekening kan worden gehouden met de mogelijkheid van het ontstaan van waardevolle biotopen.

Het provinciaal bestuur zou deze aanbevelingen al meteen kunnen gebruiken bij het ophanden zijnde Stevolproject. De ervaringen tot dusver stemmen mij echter niet optimistisch. Dat ligt niet aan de opstellers van het rapport, dat het enthousiasme uitstraalt van al diegenen die er aan hebben bijgedragen, maar aan de politici, waarvoor het uitein-

delijk is geschreven. Bij het afwegen van belangen worden de natuurbelangen maar al te vaak weggewogen! Maar misschien ben ik toch te somber. Het zijn tenslotte de politici die het opstellen van dit en andere rapporten over het Limburgse vogelleven mogelijk hebben gemaakt, waardoor Limburg zich kan scharen onder de avifaunistisch best onderzochte provincies.

Al met al een rapport dat een schat aan gegevens bevat over de vogels van onze 'waterlanden' en dat mij al lezend deed herinneren aan vele uren vogelkijkplezier langs de Maas en de Maasplassen. Hopelijk wordt er goed gebruik van gemaakt!

Paul Spreuwenberg

KORTE MEDEDELINGEN

LANDSCHAPSDOEDAG

Het Noordlimburgse Horst vormt zondag 17 oktober het decor van de zevende Landschapsdoedag. Met dit evenement vraagt de Stichting IKL aandacht voor de bescherming van kleine landschapselementen.

Bezoekers krijgen een goede indruk van natuur- en landschapsbeheer, door de presentaties van een twintigtal verenigingen. Hierbij kan worden gedacht aan Het Limburgs Landschap, IVN, Natuurhistorisch Genootschap, Das en Boom, LLTB en de Milieugroep Horst. Er is een wandeltocht door de Kasteelse bossen en het Lummeriksbroek, waar projecten worden uitgevoerd als de aanleg van poelen, hoogstamboomgaarden en houtwallen. Ook aan kinderactiviteiten is gedacht. Nabij de kasteelruïne (die geschikt wordt gemaakt als vleermuisverblijfplaats) heeft de Vleermuiswerkgroep van het Natuurhistorisch Genootschap een tentoonstelling ingericht.

Bezoekers aan de Landschapsdoedag zijn vanaf 11 uur welkom in Horst bij de Kasteelse bossen, afslag Oude Lind. Voor meer informatie: IKL, 04750-31200.

LIBELLEN VAN DE MEINWEG

Het rijk geïllustreerde boek 'De libellen van de Nederlandse en Duitse Meinweg' is nog steeds verkrijgbaar. Het natuurlijk milieu, de wateren, de vegetatie en de libellen van de Meinweg komen uitgebreid aan de orde. Van

de meest karakteristieke soorten is een kleurenfoto opgenomen. Het boek kan worden besteld door f 29,90 (leden) of f 39,90 (niet-leden) plus f 6,- porto over te maken op giro-nr. 429851, t.n.v. Publicatiebureau NHG te Melick, o.v.v. 'Libellen Meinweg'. Belgische leden betalen Bfrs. 665 (incl. porto).

Parende Weidebeekjuffers (Calopteryx splendens). Deze opvallende soort is kenmerkend voor relatief schoon stromend water (foto: P. Verbeek).